

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie šimtą židinių

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Kai į rankas ėmiau pirmuosius „Naujojo Židinio“ numerius, buvau vis dėlto nustebęs. Pirmas įspūdis: „To dar nebuvo!“ Netikėtai skaidrus, blaivus, kritiškas, intelektualus žurnalas – su visa pagarba kitiems panašioms leidiniams – pasirodė nepaprastai ir išsyk europietiškas. Jis toks ir liko. Europietiškas, elegantiškas, žavus.

„Naujasis Židinys“ sugebėjo įveikti lengviausių kelių pagundą; jis galėjo pasirinkti referatyvaus, žinybinio, ezoterinio ar populiaraus žurnalo pobūdį. Pavyzdžių 1990 m., o ir šiandien, buvo ir tebėra pakankamai. Žurnalas teoriškai tapo liberaliu, intelektualiu, gravituojančiu, bet su saiku, į dešinę, katalikiškos pakraipos leidiniu. Tik apibrėžimai „NŽ“ nelabai tinka. Man tai tiesiog įdomus skaityti žurnalas, teikiantis aukšto lygio publikacijas nuo teologijos iki politinių analitinių straipsnių, nevengiantis aštrių kampų ir diskusijų ir, svarbiausia, užimantis savo vietą Lietuvos kultūrinėje padangėje (ar padangtėje).

„NŽ“ paprasčiausiai geras ir stiprus, tačiau, nepaisant šių privalumų – ir įdomus, o tai jau išvis keistas požymis.

Komplimentai, beje, nebūtinai, galima pasakyti komplimentą Mėnuliui, kad jis gražiai šviečia, ar židiniui, kad jis šildo, ar žolei, kad ji žalia, – bet tai natūralu. Kitaip jie nemoka.

Ne apie tai norėčiau pašnekėti. Šimtas „NŽ“ numerių ženklina ištisą epochą, sutilpusią maždaug į dešimtmetį. Tai koncentruotas istorijos tarpsnis, kurio intensyvumo dar patys nesuvokiame, lygiai kaip dar nesuvokiama, kas ima judėti ir rasti. Distancijos dar trūksta.

Kažkas aplink gražu, trapu, neapčiuopiama. Dvasiniame gyvenime iškilo trapios stiklinės struktūros, gražios struktūros. Mes nelabai tai pastebime, bet jos yra, spalvingos, nepakartojamos. Kultūros skurdas ir politinė tuštybė, baisi nevilts neleidžia pamatyti aplinkui graudžių ir nuostabių dalykų, kurie naujai atsirado ar naujai pasirodė trapūs.

Grakšti pradžios situacija, kurią mes dabar slapta nuo savęs pačių išgyvename, yra grakšti būtent savo trapumu ir pažeidžiamumu. Juk dabar kultūroje ir dvasioje randasi tai, kas veiks ar dominuos XXI amžiuje, jei, žinoma, nesubyrys. Retrospektyviai pažvelgus į paskutinį šio amžiaus dešimtmetį, kultūrinį jo peizažą, bus galima pastebėti daugybę daigų, kurie, tikėkimės, šakosis ir lapos po dešimtmečių. Tada bus aiškiau, ką per dešimtmetį pasiekėme.

Dabar tai tik daigai.

Kas per tą laiką įvyko, pasakyti ne taip paprasta. Pasikeitė civilizacijos. Iš Bizantijos pavaldumo perėjome į Romos. Tai jau įvykę, nors formalumai dar ne iki galo sutvarkyti. Esame nepatenkinti savimi, savo padėtimi – kultūrine, ekonomine, politine. Galima tą sąrašą tęsti. Tačiau jau tai, kad esame nepatenkinti, šį tą reiškia. Esame nepatenkinti, kad vienas ar kitas reiškinys, vienas ar kitas gyvenimo aspektas yra ne toks, kokio norėtume. Ir mes visiškai teisūs. Bet viena smulkmena: tas reiškinys *egzistuoja*. Keturi kultūriniai savaitraščiai Lietuvoje yra pavojaus zonoje, bet jie *yra*. „Naujasis Židinys“ eina priešokiais, kartais jo numeracija tiesiog atrodo pasiskolinta iš Daniilo Charmso. Bet jis yra. Norėčiau tarti: Lietuvoje kultūrinio požiūriu yra visko. Tačiau plėtojama ne taip, kaip reikėtų, kaip norėtūsi, ir Lietuvos intelektualai (nebūkime naivūs), ganėtina

pajėgūs – neturi sąlygų savo potencialą pilnai išskleisti. Egzistuoja gera kultūra, esama gerų užuomazgų, gerų idėjų, tik visa tai įgyvendinama nepakankamai intensyviai. Antraip tariant – trūksta pinigų. Lietuvai nepaprastai reikėtų dar kelių ar keliolikos fondų, remiančių leidybinius, kultūrinius projektus. Bet kultūra yra pakankamai aukšto lygio, ir viskas būtų gerai, jei ne... jei ne bendras kontekstas, kiekvieną kultūrinį žingsnį ar iniciatyvą paverčiantis kažkokiu žygdarbiu ar greičiau Sizifo tiūsu.

Viskas gerai.

Bizantiškojo prado jungtis su romiškuoju kol kas duoda nekokių vaisių. Sumaištis didelė. Romos įstatymai su visa juos gaubiančia romiška pagarba teisei maišosi su bizantiškaisiais privatizavimų metodais. Sausas romiškas politikavimas su bizantiškai intensyvia ir viską nulemiančia užkulisine veikla. Išmirs tos bizantiškosios kartos, bet iki tol jos sugebės ganėtinai pridirbti.

Pildydamas naujausią priėmimo į darbą anketą, susiduriu su grafa „tautybė“. Na lietuvis aš, grynas lietuvis, na, bet negaliu aš tos grafos pildyti! Tai juk tas pat, kas klausti apie odos spalvą, – o koks kiemo reikalas? Pusę didžiausio lapo užima grafa „valstybiniai apdovanojimai“, dar lapas – jame turi surašyti savo „nuopelnus Lietuvai“. Viešpatie, kas čia?! Atsiprašau, bet žmonės, turintys ką ten įrašyti, pernelyg padorūs, kad užsiimtu tokiais niekais; ši grafa skirta tiems, kurie anuomet buvo partsekretoriais, nes ten galima įpeizėti: „Buvau tyliojoje rezistencijoje“. Dar viena grafa – lytis. Už šią grafa, kaip ir už reikalavimą nurodyti tautybę, Vakaruose būtų galima paduoti į teismą. Apskritai – jei būčiau didelis vyras, pasiūlyčiau Lietuvoje pradėti teisti už idiotizmą. Tik, antra vertus, prisiminiau, kada tokį dokumentą pildžiau – taip, tai sovietinė anketa. *Pol, partijnost, gosudarstvennyje nagrady, jevrej ili ne jevrej*. Kažkoks biurokratas, prisiminęs geras dienas, nepatingėjo ir senąją sovietinę anketą tiesiog išvertė į lietuvių kalbą. Yra ten viskas. Ir – *izbiralis li vy v rukovodiaščije partijnyje organy*. Nagi mėšlas tai, kad ir kaip nesinori „NŽ“ puslapiuose taip burnoti. Bet tai tik žiedeliai. Verslo, ypač vidutinio ir lengvojo svorio atstovai, susiduria dar su ne tokiais dalykais. O pagal sunkiojo svorio verslo interesus Seimas paskubom ir nuolankiai keičia įstatymus. Ne, ponai, čia ne Roma. O jei Roma – tai Kaligulos laikų, su arkliais Senate.

Kokie mūsų laimėjimai po Nepriklausomybės atkūrimo? Kokie lūžiai, kokie teigiami lūžiai įvyko? Atsakinėti galima įvairiai, ir mano požiūris nebūtinai turi galioti kitiems. Visų pirma pirštusi mintis, kad gal tai demokratijos įsigalėjimas, tačiau nereikia jos pervertinti. Nežinau, ar taip visur, ar demokratinėse šalyse tai būtina, bet Lietuvoje partijų įvairovė – tik priedanga, iš esmės, laimėjus bet kokiai partijai, valdžią dalijasi ta pati asmenų grupė, atstovaujanti savo ir savo *sponsorų* klanu interesams. Gal tai ir yra demokratija, bet man nepaprastai gaila to šanso, kuris, galingųjų išjuoktas, taip ir liko marginalija, o prieš dešimt metų dar turėjo kažkiek trapių galimybių – konstitucinė monarchija. Monarcho egzistavimas politiką drausmina ir sukilnina, monarchas rūpinasi ne klanu, o visų interesais. Žinoma, mes pavėlavome, bet įsivaizduokime, kokie monarchai galėjo būti Jerzy Giedroycas ar Czesławas Miłoszas. O tokių asmenybių Europoje yra. Ir lietuviško kraujo, ir nebūtinai. Aristokratai yra padorūs ir atsakingi. Ir kraujo, ir dvasios aristokratai.

Vis dėlto norisi pastebėti tuos geruosius daigus. Daigai, nors ir turį didžiulės jėgos ir potencijos, nors savyje slepią ne tik būsimus grūdus, bet ištikus būsimus derliaus laukus, yra patys gležniausi. Ir gera šalna juos pakanda. O Lietuvoje kultūrai skirtos šalnos pasitaiko tik antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais bei neporinėmis savaitės dienomis. Bet daigai jau pasėti ar greičiau patys pasėję save.

Tai ir teatrai, ir teatrų festivaliai, ir klasikinė muzika, ir retkarčiais pusėtinai lietuviškas popas, – tik šie reiškiniai turi finansavimo ir sponsoriavimo tradicijas, ir visame pasaulyje taip. Vakaruose remiami ir kultūriniai leidiniai – kitaip nė ten jų nebūtų.

Vienas bičiulis kultūrininkas, literatas, pasakojo man apie švedų instruktorių pamokymus lietuvių kultūriniam žurnalams. Atvažiavę švedai (žinoma, už neblogus pinigus) surinko keliolika kultūros spaudos atstovų

ir ėmė juos mokyti gyvenimo: kaip išsilaikyti kultūros leidiniui, kokią poligrafiją rinktis, kokią spaustuvėlę nusipirkti, kaip platinti tiražą ir patraukti autorius, kokias „Volvo“ markes pirkti redakcijai ir panašių gudrybių. Mūsų broliams lietuviams kai kas tuose pamokymuose pasirodė keista, ir mokytojų švedų buvo paklausta, kokia jų metinė apyvarta ir koks to pamokslininko atstovaujamo kultūros žurnalo biudžetas. Švedų kultūrinis ajatola kiek susidrovėjęs atsakė: tiražas net 500 egz., tad valstybės parama jam sudaro tik vieną milijoną dolerių. Jei tiražas siektų tik 200 ar, dar geriau, 100 egz., tas žurnalas būtų laikomas ypač elitiniu ir valstybės parama, žinia, būtų daug didesnė, nes valstybė kultūros politika siekia paremti žurnalus, turinčius mažiau prenumeratorių. Mat jie elitiškesni ir reikalingi didesnės paramos, nes valstybė negali leisti, kad elitiškesnės kultūros sluoksniai vien dėl savo elitiškumo ir specifikos nukentėtų.

Juokingiausia, kad tai ne anekdotas.

Galima tarti, kad pagrindinis pasiekimas per pastarąjį dešimtmetį – laisva spauda, laikraštinė ir elektroninė žiniasklaida. Be abejo, tai puiku. Tik kiek ta žiniasklaida nepriklausoma – tai jau klausimas. Už visos žiniasklaidos slypi kapitalas su savo interesais ir mugės zuikio ausimis. Atakuojami šiuo tarpu klanui nusibodę ar nebeįparankūs asmenys, ir bet koks dienraštis panorėjęs gali pakrapštyti savo dosjė ir nuversti bet kokį ministrą ar pusministrį. Verčiami tik kai kurie. Kodėl?

Galima pasakyti, kad šio dešimtmečio pasiekimas – nepriklausoma, netelefoninė, visuomenės daugumos interesams atstovaujama politika, bet tai juokinga. Bent iš tolo prie politikos priartėjus, aiškiai matyti: politikoje svarstomi labai jau *nekošerni* reikalai. Ankstyvasis įtakų ir jėgų pasiskirstymas – žiaurus, manyti, kad korupcija neapėmusi aukščiausiųjų ešelonų, naivu, nes kitaip jie nefunkcionuotų. Į politiką galima eiti, norint ir siekiant būti ir likti tauriam ir nepaliesam, tačiau tokiu atveju, nežaisdamas pagal taisykles, tu net nesugebėsi padaryti minimalios įtakos – tiems procesams, kuriuos „išgryninti“ pasiryžai. Politikoje gali būti „balta varna“, gali išlikti tyras – niekas tyru būti pasiryžusio Seimo nario nenušaus. Pats nusišausi, pamatęs, kas dedasi *ten* ir ką gali pakeisti, nepriėmęs *jų* žaidimo taisyklių. Arba nusiasmenini ir paklūsti, arba žaidi pats ir pralaimi. Tai žino prokurorai, tai žino žurnalistai, tai, galų gale žino verslininkai. O būti *funkcija* – nepavojinga. Tai reiškia, kad tu žaidi, kad žaidi pagal taisykles, kad užimi nustatytą vietą. O žaidžiant pokerį priešininkai paprastai nešaudomi. Juos tik mėginama apsukti. Juk jie priėmę taisykles.

Kas vis dėlto įvyko per šį dešimtmetį?

Vienas dalykas daugmaž aiškus. Jis neįvykęs, bet atsitikęs, nepasibaigęs, bet prasidėjęs – lengvai, grakščiai, nenumaldomai ir trapiai.

Tai net ne atsitikimas, ne įvykis, gal greičiau proceso pradžia; duok Dieve, kad tas laisvėjimo vyksmas tęstųsi.

Jo ženklų esama kultūrinėje spaudoje, kultūros savaitraščiuose ir mėnraščiuose, o ir kai kuriuose dienraščiuose – net ten yra gerų, pikta džiugių esė, liudijančių bizantizmo pabaigą. Ateina epocha, kurioje bus mąstoma laisvai – nesibijant anoniminio pykčio, keršto, po laisvo žodžio kylančių karjeros problemų, kurioje bus galima kalbėti neišsigandus, kad laisva tavo nuomonės raiška pakenks tau, o jei ir pakenks, tai turėsi priebėgą, kurioje galėsi išsilaikyti žaizdas.

Ta tiesa, nesutampanti su partine, pseudovalstybine, užsakyta tiesa – jau yra. Ji prakalbinama, jos balsu šnekama. O tiesos turinys paprastas: privalome būti laisvi. Nereikia tos baimės, šimtmečiais diegtos – baimės būti savimi.

Lietuvoje palengva, labai palengva tolstama nuo direktyvinės tiesos. Visas kvailesys sueina į administraciją, anketas, biurokratiją, ir tai nėra blogai: ryškėja tam tikro metafizinio padorumo kontekstas, kuriame pagaliau atsiranda laisvas, europietiškas, išsilavinęs, atsakingas ir kritiškas žvilgsnis į aplinką.

Tai lėta vidinė liberalizacija, pliuralistinis požiūris, sąlygojantis toleranciją kitaip manantiems ar kitaip atrodantiems, tai procesas, labai ilgas, bet jis jau prasidėjo. Tarp intelektualų tolerancijos daigai jau pastebimi,

o politika sustojus devyniasdešimtųjų lygmenyje: priešai aplink, priešai, o ne partneriai, bendrapiliečiai. Kultūrininkai, net labai skirtingi, jau susišneka. Europėjimas prasideda ne nuo apačios, ne nuo politikos, o nuo viršaus, t. y. nuo intelektualų.

Ir būtent intelektualų spaudimas (ir keli atsitiktiniai intelektualai politikoje) sąlygojo dar vieną didingą dešimtmečio įvykį. Tai suartėjimas su Lenkija, Lenkijos atradimas. Prieš dešimtmetį lenkai tebebuvo priešai, kaip ir amžiaus pradžioje bei viduryje. Dabar mes esame tylijoje, lengvoje konfederacijoje su lenkais. Kaip ten bus su NATO, sunku pasakyti, tačiau bendras lenkų–lietuvių karinis junginys – jau nepaprastai daug. Lenkija – NATO narė, ir, pavyzdžiui, jei eventualios karinės grėsmės atveju Litpolbatas atvyktų manevrams į Lietuvą ar būtų dislokuotas kur Alytuje, pavojus sumažėtų bent jau dvigubai.

Pamenu save apie devyniasdešimtuosius, kai įdėmiai sekiau visus lenkų ir Lenkijos judesius, ieškodamas aplinkui klastos ir sąmokso, tačiau nieko panašaus nebuvo, bent jau Lenkijos valstybinėje politikoje, kuri vienprasmėškai palaikė Nepriklausomybės siekį; nereikia galų gale būti išminčiumi, kad suprastum, jog Lenkijai nepriklausoma ir draugiška Lietuva reikalinga. Apie mus nėra ko kalbėti. Bet čia geopolitiniai svaičiojimai ir nebūtinai: nuo XIV iki XIX a. pradžios buvome sąjungininkai ir draugai, šią tradiciją atgai-vinti ne taip jau sunku. Jei į lenkus dar prieš šešetą metų dairiausi įtariai, dabar, susitikęs su bičiuliais lenkais, jaučiuosi paprasčiausiai džiugiai: mes valkiojamės po Vilnių ar Varšuvą ir kibirais laistomės komplimentais. Kažkaip džiugu būti su lenkais. Mentalitetai panašūs. Istorija viena ir ta pati. Istorinės ir valstybinės reminiscencijos tos pačios. Patyrimai tie patys. Interesai analogiški.

Dažnai valdžios vyrai nepatenkinti, kad žiniasklaida įnirtingai puola jų pasaulį, tokį gražų ir skaistų, o nepastebi to, kas gera. Kad ir ką saktum apie žiniasklaidą, ji išties ištikima valdančiųjų priešininkė, bent jau kai kurių grupių, ir taip yra, viena vertus, dėl to, kad ji žiniasklaida ir toks jos darbas, antra vertus, dėl to, kad ji atspindi visuomenės nuotaikas, jaučia jas geriau nei ezoterinis valdžios pasaulis; o nuotai-kos – piktos, įniršusios, sarkastiškos ir kritiškos, ir tai, beje, gerai. Tai nereiškia, kad lietuviai – murmeklių tauta, tai reiškia, kad ji ganėtinai sveika tauta. Tauta, nuo kurios valdantiesiems nesinori vėmti, arba gyvena gerovės visuomenėje ir jai jau nebesvarbu, ką krečia tie, viršuje, arba yra užguita ir prispausta tiek, kad jau yra praradusi bet kokį norą ir galimybę daryti socialinius ar visuomeninius judesius. Taigi viskas daugmaž neblogai. Tauta erzeliuoja, ir valdyti ją ne ką lengviau nei lenkus ar žydus. Ko dar reikia.

Vis dėlto Lietuva pajėgi, nepaisant nieko: atplyšusi nuo sužlugusios socialistinės ekonomikos žemyno, ji gana greitai pridreifavo prie Europos, parodžiusi, kad gali ir sugeba išlikti paviršiuje, nepaisydama tikrai ekstremalių išbandymų. Ir demokratijos, ir ekonomikos srityje Lietuva kiek lenkia net kai kurias buvusias satelitines socialistines valstybes. Tačiau sustoti, atsisėsti prieš veidrodį ir džiaugtis, kad tebesame gyvi ir gyvename geriau už sužlugusių valstybių ir ekonomikų pasaulį, tikrai neverta.

Nors visa tai, kas įvyko per pastaruosius metus, yra pasiekimas, ir paskutinis šio amžiaus dešimtmetis retrospektyviai bus vertinamas kaip garbingas metas.

Taip, korupcija, taip, nusikalstamumas, skurdas – ir viso to nepaisant, į priekį judama. Jei nebūtų erzelio, žiniasklaidos, mitingų, peticijų, šiaip rėkimo ir rypavimo, tas judėjimas būtų menkesnis.

Ir visa tai lydi nuojauta: Viešpatie, kaip viskas trapu! Tai gal ne Apokalipsės nuojauta. Tai pastebėjimas, kad daugybė dalykų, gerų, koncentruojančių ateities želmenis, tebėra didelio pavojaus zonoje. Nuo smulkiojo verslo iki kultūrinių leidinių, iki mokslo institucijų – toks išpūdis, kad aplink nenumatomais neapskaičiuojamais zigzagais kriokia kažkokie apsvaigę buldozeriai, ir nežinai, kada jie užlėks ant tavęs, kada – ant kaimyno. Dialogas su jais neįmanomas, jie – buldozeriai. Kai kada tai bus lyg Pilypas iš kanapių iššokusi nauja institucija, imanti reguliuoti tai, kas anksčiau sėkmingai gyvavo be jokių reguliuotojų. Ar įstatai, ar nuostatos. Ar nauja

struktūra, visiškai neaiškios prigimties, bet, pasirodo, turinti teisę ir pareigą reikalauti popierių, ataskaitų, gyvenimo aprašymų, pažymų, kad dar nenumirei, ir pasiaiškinimų – kodėl.

Taigi atsirado biurokratija. Ji stipresnė ir energingesnė už sovietinę, tačiau, žinoma, dar nepriaugo Vokietijos ar JAV biurokratijos lygio. Tai galinga jėga, gerai save finansuojantis klanas, teoriškai turintis administruoti ir struktūruoti, praktiškai užsiimantis savo reprodukcija ir plėtra. Tai natūralus valstybės raidos etapas (jei tikėsime sociologais), rodantis, kad valstybė pasiekė pakankamą lygį, jog galėtų išlaikyti gausų parazitinių sluoksnį. Kas žino, gal taip ir reikia? Jie galės sėkmingai susikukuoti su Briuselio biurokratija ir gal per laiką šalies viduje aprims.

O gal viskas taip, kaip ir turi būti? Visais laikais istorija paskirsto ir suskirsto panašiai. Tai, kas trapu, išlieka per amžius. Platonas tvers ir truks, kiek tik gyvuos žmonija, kokia Asirija įdomi tik asirologams. Gal visa, kas turi vertę, nuolatos kybo ant plauko. Ir, net tam plaukui nutrūkus, lieka. „Naujasis Židinys“ gali nutrūkti. Bet liks ta įtaka, kurią jis padarė protams ir kultūrai. Liks „NŽ“ išugdyti žmonės, būtent jo terpėje, jo aplinkoje atsiradęs gabaus intelektualinio jaunimo būrelis. Liks jo tradicija, idėjos, mentalitetas. „Naujasis Židinys“ jau yra įvykęs, ir niekas iš Lietuvos to įvykio neatims, net jei jis pasibaigs.

Reikia tikėtis, kad to neatsitiks, ir žurnalas peržengs kito tūkstantmečio slenkstį; jo vieta ten nužymėta nematomais rašmenimis.

O visa, kas aplink mus – ir netikrumas, ir tyli neviltis, ir grakšti nuolatinės pabaigos estetika, mirties ir baigmės potyriai, lydintys mus – gal tiesiog amžinybės atšvaitai mūsų sielose. Gal tai labai paprasta.

Gal tai tiesiog gyvenimo trapumas.

Vilnius, 1999 m. balandis

Gintautas Trimakas. ***. 1999. Fotografija